

Dorota Janiszewska-Jakubiak

(Warszawa)

OCHRONA
WSPÓLNEGO DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
ŁOTWY I POLSKI
DZIAŁANIA
DEPARTAMENTU DZIEDZICTWA KULTUROWEGO
W MINISTERSTWIE KULTURY
I DZIEDZICTWA NARODOWEGO

Zabytki i pamiątki historyczne są materialnym odzwierciedleniem wielokulturowości dawnych Ziem Wschodnich Rzeczypospolitej. Po roku 1989 udało się podjąć szersze działania w zakresie ochrony polskiej spuścizny kulturowej za granicą, w środkowo-wschodniej części Europy. Od 2006 roku realizację projektów w tym obszarze ułatwia wdrożenie rozwiązania systemowego, jakim jest uruchomienie Programu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego „Dziedzictwo kulturowe”¹. W ramach priorytetu pod nazwą „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą” dofinansowywane lub w całości finansowane

¹ W latach 2006–2009, Program MKiDN „Dziedzictwo kulturowe”, Priorytet 3: „Ochrona dziedzictwa narodowego poza granicami kraju”, w 2010 r. Program MKiDN pod nazwą „Kultura polska za granicą”: Priorytet 2: „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą” (obsługiwany przez Departament Dziedzictwa Kulturowego), w 2011 Program MKiDN „Dziedzictwo kulturowe”, Priorytet 4: „Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą”.

Fot. 1. Krasław. Konserwacja obrazu *Święty Ludwik wyruszający na wyprawę krzyżową*, fot. Dorota Janiszewska-Jakubiak, 2006

są m.in. prace remontowo-konserwatorskie w obiektach znajdujących się poza granicami Polski (ze szczególnym uwzględnieniem dawnych Ziemi Wschodnich Rzeczypospolitej), badania naukowe, prace dokumentacyjno-inwentaryzacyjne, projekty instytucji prowadzących działalność w zakresie ochrony polskiej spuścizny kulturowej na tych obszarach, publikacje, konferencje naukowe. Wiele projektów jest wspieranych finansowo również z budżetu Departamentu Dziedzictwa Kulturowego (do 2008 r. Departamentu ds. Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą) Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Skala potrzeb sprawia, iż na plan pierwszy w dotychczasowych działaniach wysuwają się prace o charakterze konserwatorskim oraz inwentaryzacyjnym i dokumentacyjnym.

Przykładem działań w zakresie ochrony wspólnego dziedzictwa kulturowego jest współpraca polsko-łotewska. Na Łotwie – przede wszystkim na terenie Łatgalii, historycznych Inflant Polskich oraz w Rydze – mieszka dziś około

Fot. 2. Krasław. Fragment obrazu Święty Ludwik wyruszający na wyprawę krzyżową po punktowaniu, fot. Józef Steciński, 2005

60 tysięcy Polaków. Wiele obiektów zabytkowych związanych jest z potomkami dawnego rycerstwa niemieckiego tworzącego zakon krzyżacko-inflancki, rodami całkowicie lub częściowo spolszczonymi, jak Platerowie, Zyberkowie, Rykowie, Borchowie, Mohlowie, Hylzenowie czy Manteufflowie oraz rdzennie polskimi, jak Benisławscy, Bujnicy, Szadurcy, Karnicy, Szostowiczy...

Wśród ważniejszych realizacji na Łotwie, wspieranych w ostatnich latach przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego należy wymienić prace konserwatorskie prowadzone w kościele parafialnym pw. św. Ludwika w Krasławiu (łot. Krāslava)².

² D. Janiszewska-Jakubiak, *Kościół Św. Ludwika w Krasławiu*, „Cenne, Bezcenne/Utraczone” 3(48), 2006, s. 10–13.

Fot. 3. Krasław, Fresk Śś. Piotr i Paweł w trakcie prac konserwatorskich, fot. Tomasz Dziurawiec, 2009

Wzniesienie w Krasławiu nowej murowanej świątyni, przeznaczonej na siedzibę biskupów inflanckich, oraz dwupiętrowego gmachu Seminarium diecezjalnego, na którego utrzymanie już w 1711 r. przeznaczył fundusz biskup inflancki Teodor Wolff von Ludingshausen, potomek dawnych właścicieli Krasławia, było zasługą Konstantego Ludwika Platera (1722–1778) i jego żony, Augusty z Ogińskich. Dalsze fundusze zapewniły zapisy rodów szlacheckich oraz biskupów: inflanckiego, Antoniego Ostrowskiego i smoleńskiego, Jerzego Mikołaja Hylzena. Fundację zatwierdzono ustawą Sejmu z 1768 r., która głosiła:

Nowo erygowany kościół na katedrę biskupom y Dyecezyi Inflanckiej w Krasławiu, wieczystych dobrach Wielmożnego Platera, wojewody

Fot. 4. Krasław, Fragment odrestaurowanego fresku w górnej części ołtarza głównego, fot. Tomasz Dziurawiec, 2009

*mścislawskiego, z funduszem dla O.O. Misyonarzów y Seminaryum dyecezyalnemu, na wieczne czasy aprobujemy y potwierdzamy*³.

Choć kościołowi pw. św. Ludwika nie było dane pełnić zbyt długo funkcji katedry biskupów inflanckich i pozostał jedynie parafialnym, nie umniejsza to jego znaczenia jako wybitnego dzieła architektury. Twórcą wybudowanej w latach 1755–1767 nowej świątyni był spolszczony architekt Antonio

³ Cyt. za: G. Manteuffel, *Krasław*, [w:]: *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. IV, Warszawa 1883, s. 616–619; por. również S. Konarski, *Platerowie*, Buenos Aires–Paryż 1967 <http://platerak.republika.pl/konarski.html>.

Paracco. Nie była to jego jedyna realizacja na terenie Inflant, gdzie z czasem osiedlił się na stałe. Zaprojektował m.in. krasławską bibliotekę Platerów a także kościoły: Dominikanów w Drui i Świętej Trójcy w Oświeju (być może także Wniebowzięcia NMP w Przydrujsku) oraz główną synagogę w Drui.

Kompozycja monumentalnego ołtarza głównego podporządkowana została obrazowi namalowanemu na ścianie, w centralnej wnęce. Autorem fresku z przedstawieniem króla Ludwika Świętego był włoski malarz Filippo Castaldi⁴.

W latach 1760–62 Castaldi wykonał techniką *al fresco* jeszcze sześć kompozycji ołtarzowych (Śś. Piotr i Paweł, Św. Wincenty á Paulo, Św. Antoni, Święta Trójca, Wniebowzięcie Matki Bożej i Zaślubiny Najświętszej Marii Panny). Również jego autorstwa są portrety fundatorów kościoła znajdujące się obecnie na chórze kościelnym.

Po roku 1884 fresk Castaldiego, niszczący z powodu wilgotnego klimatu Krasławia, zasłonięty został monumentalnym obrazem olejnym: *Święty Ludwik wyruszający na wyprawę krzyżową*. Dzięki inicjatywie i funduszom rodziny Platerów płótno to zamówił u krakowskiego mistrza Jana Matejki ostatni rektor Seminarium, a później proboszcz i dziekan w Krasławiu, ks. Józef Jałowiecki.

Gustaw Manteuffel tak wspominał historię powstania obrazu:

[...] szkic do niego utworzył i wykończył starannie sam Matejko i pokazywał go niejednokrotnie piszącemu. Wykonał zaś ten obraz na wielką skalę prof. Jabłoński wraz z kilku swoimi uczniami w Krakowie pod okiem mistrza, który mu osobiście dał ostatnie wykończenie⁵.

Wspomniany szkic Matejki znajduje się obecnie w Muzeum Okręgowym w Toruniu.

Konserwacja olejnego obrazu „według szkicu J. Matejko”⁶ z ołtarza głównego w latach 2003–2005 prowadzona była przez zespół polskich konserwatorów

⁴ A. Ryszkiewicz, *Filippo Castaldi. malarz nieznany*, „Biuletyn Historii Sztuki” XXVII(1965), s. 220–227; A. Ryszkiewicz, *Castaldi (Gastaldi, Gastoldi, Gustelding) Filippo (1730–1814)*, [w:] *Słownik artystów Polskich i obcych w Polsce pracujących*, t. I, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1971, s. 293.

⁵ Por. G. Manteuffel, *Krasław*, Warszawa 1901.

⁶ Na obrazie, ostatecznie ukończonym w 1884 roku, pod kierunkiem prof. Izydora Jabłońskiego (1835–1905) z Krakowa, znajduje się podpis ucznia Jana Matejki, Tomasza Lisiewicza (1857–1930): *T. Lisiewicz 1884*, z adnotacją: *według szkicu J. Matejko*. Zapewne w pracach nad obrazem brali udział również inni uczniowie Matejki.

pod kierunkiem Józefa Stecińskiego i Tomasza Dziurawca⁷. Organizacją przedsięwzięcia zajęło się Stowarzyszenie „Wspólnota Polska”. Prace prowadzono w uzgodnieniu z łotewską Państwową Inspekcją Ochrony Dziedzictwa Kulturowego (Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija), z pomocą władz miejskich Krasławia oraz Rady Parafialnej. Prace sfinansowano z funduszy Senatu RP oraz Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Koszty konserwacji zabytkowej ramy obrazu, przeprowadzonej przez Józefa Stecińskiego, pokryła Strona łotewska. Dzięki tym funduszom łotewska konserwatorka, Kristine Širvinskas, odrestaurowała również malowidło ściennie z ołtarza głównego, autorstwa Castaldiego, które zostało odsłonięte po zdjęciu obrazu z wizerunkiem Ludwika Świętego.

Decyzją władz kościelnych obraz olejny *Święty Ludwik wyruszający na wyprawę krzyżową* przeniesiony został na ścianę południową prezbiterium. W ołtarzu głównym jest obecnie eksponowany fresk Castaldiego.

W latach 2008–2009 przeprowadzono kolejny etap prac konserwatorskich ołtarza głównego. Polsko-łotewski zespół konserwatorów odsłonił fresk Filippo Castaldiego *Św. Piotr i św. Paweł*⁸ wraz z iluzjonistyczną barokową ramą z górnej kondygnacji ołtarza. Prace konserwatorskie poprzedziły badania sondażowo-odkrywkowe⁹.

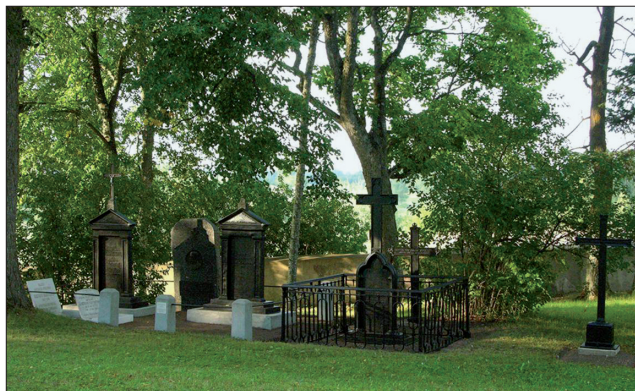
Dalsze badania potwierdziły, że pod warstwami przemalowań znajdują się kolejne elementy kompozycji. Prace konserwatorskie kontynuowano w 2011 roku.

W 2005 roku sprawdzony został stan zachowania miejsca pochówku Gustawa Manteuffla (1832–1916) i jego rodziny na cmentarzu przykościelnym

⁷ W 2005 r. łotewska Państwowa Inspekcja Ochrony Dziedzictwa Kulturowego (Valsts Kultūras Pieminekļu Aizsardzības Inspekcija) uhonorowała polskich konserwatorów, Józefa Stecińskiego i Tomasza Dziurawca, prestiżową nagrodą „Dziedzictwo Kulturowe 2004” („Kultūras mantojuma Gada balva 2004”).

⁸ Fresk został przemalowany w technice temperowej w roku 1896, następnie w technice olejnej około roku 1927 a następnie zapewne po roku 1940, kiedy na skutek podłożenia ognia w kaplicy św. Donata również ołtarz główny z obrazem *Święty Ludwik* uległ uszkodzeniu. Obraz *Św. Piotr i Św. Paweł* pokrył się warstwą sadzy i w 1953 r. został przemalowany w technice olejnej. Malowidło – niskiej klasy artystycznej – przedstawiało *Świętą Rodzinę*. W 1986 roku zasłonięto je olejnym obrazem o podobnej tematyce.

⁹ Prace sfinansowano z funduszy Programu MKiDN „Dziedzictwo Kulturowe” Priorytet 3. Wykonał je zespół konserwatorów w składzie: Tomasz Dziurawiec, Agnieszka Chojkowska-Sawicka, Dmitrij Lascetko. Dokumentacja prac konserwatorskich znajduje się w archiwum Departamentu Dziedzictwa Kulturowego MKiDN.

Fot. 5. Drycany, kwatery grobowa Gustawa Manteuffla i jego rodziny po pracach konserwatorskich, fot. Krzysztof Jurków, 2006

w Drycanach (łot. Dricāni)¹⁰. Na wniosek Stowarzyszenia „Wspólnota Polska” Ministerstwo¹¹ przyznało fundusze na renowację całej kwatery grobowej rodziny oraz rekonstrukcję pola grobowego i wykonanie nowej płyty upamiętniającej Gustawa Manteuffla.

Zespół polskich konserwatorów wykonał prace latem 2006 roku¹². Poddano konserwacji wszystkie zabytkowe nagrobki znajdujące się na cmentarzu, ogrodzenie kwatery, płytę z napisem w języku łotewskim¹³ oraz pomnik upamiętniający Gustawa Manteuffla¹⁴.

Wyznaczono pole grobowe, w obrębie którego zamontowano odrestaurowaną, przedwojenną płytę ufundowaną przez nauczycieli z Łatgalii oraz nową, wykonaną z białego włoskiego marmuru płytę z napisem w języku polskim:

¹⁰ Opinię opracował dr Janusz Smaza z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie we współpracy z Dorotą Janiszewską-Jakubiak z MKiDN. Dokumentacja prac konserwatorskich znajduje się w archiwum Departamentu Dziedzictwa Kulturowego MKiDN. Zespół polskich konserwatorów działał w składzie: dr Janusz Smaza, Krzysztof Jurków i Bartosz Markowski.

¹¹ Fundusze pozyskano w ramach Programu MKiDN „Dziedzictwo Kulturowe” Priorytet 3.

¹² Zgodę na prace wyraziła łotewska Państwowa Inspekcja Ochrony Zabytków Kultury (Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija). Pomocy w organizacji prac konserwatorskich udzieliły władze gminy Dricāni, proboszcz parafii śś. Szymona i Judy, ks. Roberts Patmalnieks oraz Wanda Krukowska, prezes Związku Polaków na Łotwie.

¹³ Napis na płycie: Latvīsu draugam / Latgolas vēstures pōtnīkam / Baronam Gustavam Manteufelam / dz. 18. nov. 1832 g. / mir. 24. nov. 1916 g. / Latgāiņu Skolotōju Centralō b-ba

¹⁴ Napis na pomniku: HISTORICUS ET DESCRIPTOR GENTIUM / VIR NOBILIS / GUSTAVUS MANTEUFFEL / NATUS ANNO 1832. DIE 18 MENSIS NOVEMBRIS DRICANIS / MORTUUS ANNO 1916. DIE 24 MENSIS APRILIS BONIFACOVAS / CONDITUS ANNO 1916. DIE 29 MENSIS APRILIS DRICANS; konserwacji poddano również medalion z wizerunkiem Gustawa Manteuffla.

Fot. 6. Drycany, grób Gustawa Manteuffla przed i po pracach konserwatorskich, fot. Dorota Janiszewska-Jakubiak, 2005 i Krzysztof Jurków, 2006

MIEJSCE WIECZNEGO SPOCZYNKU / GUSTAWA MANTEUFFLA / UR. 1832 ZM. 1916 / WYBITNEGO HISTORYKA, PRAWNIKA, ETNOGRAFA¹⁵.

Konserwatorzy przeprowadzili również prace restauratorskie trzech nagrobków zachowanych na cmentarzu w Taunagach: Jadwigi i Ryszarda Manteuffłów, Katarzyny z Ryków Ulanowskiej i Julii Biernackiej.

W 2008 roku na wniosek Fundacji Ochrony Wspólnego Dziedzictwa Kulturowego TERPA, z funduszy Programu MKiDN „Dziedzictwo Kulturowe” przeprowadzona została konserwacja pomnika nagrobnego bpa wendeńskiego Andrzeja Patrycego Nideckiego (1522–1587) w kościele luterańskim pw. św. Jana Chrzyciela w Cēsis (pol. Kieś, niem. Wenden)¹⁶.

Biografia Andrzeja Patrycego Nideckiego¹⁷ jest dobrze znana ale brak w literaturze informacji na temat nagrobka. Wołą biskupa było spocząć obok swoich rodziców, w Oświęcimiu. Stało się inaczej i Nidecki pochowany został

¹⁵ D. Janiszewska-Jakubiak, *Grób Gustawa Manteuffla na cmentarzu w Drycanych*, „Historia Academica. Studia i Materiały” II (2010), s. 365–372; W. Walczak, K. Łopatecki, *Cmentarz i kościół pw. św. św. Szymona i Judy w Drycanych*, [w:] *Stan badań nad wielokulturowym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej*, t. 1, red. W. Walczak, K. Łopatecki, Białystok 2010, s. 31–245.

¹⁶ Budowany w latach 1281–1284 jako katedra liwońska, w latach 1582–1621 siedziba biskupów inflanckich, później świątynia luterańska.

¹⁷ Andrzej Patrycy Nidecki herbu Wieże (ur. 27 listopada 1522 w Oświęcimiu – zm. 2 stycznia 1587 na zamku w Wolmarze (lot. Valmiera) – polski humanista, filolog; sekretarz Zygmunta Augusta 1560, później Anny Jagiellonki 1572 i Stefana Batorego 1576, kanonik kruszwicki 1547, warszawski 1563, sandomierski 1568, pułtuski 1569 i krakowski 1580, biskup wendeński 1585; autor polemicznych pism antyreformacyjnych, wydawca i komentator Cycerona. Przyjaciel Jana Kochanowskiego (L. Hajdukiewicz, *Nidecki Patrycy Andrzej (1522 – 1587)*, [w:] *PSB*, t. XXII, cz. 4, z. 95, Wrocław 1977).

Fot. 7. Cēsis. Nagrobek o bpa wendeńskiego Andrzeja Patrycego Nideckiego po pracach konserwatorskich, fot. Krzysztof Jurków, 2008

w Wenden. Stylistyka nagrobka sugeruje, że został sprowadzony do katedry. Bez wątplenia dalsze badania z zakresu historii sztuki i petrografii mogą jeszcze wyjaśnić proveniencję pomnika. Być może został zamówiony przez samego biskupa, wtedy wskazywana data wykonania nagrobka byłaby wcześniejsza od daty śmierci Nideckiego – roku 1587. Z informacji uzyskanych w parafii św. Jana Chrzciciela w Cēsis oraz od łotewskich służb konserwatorskich a także na podstawie dokładnego rozpoznania obiektu w trakcie prac konserwatorskich wynika, że w 1 połowie XX wieku, zapewne w latach 30., nagrobek został przeniesiony z pierwotnego miejsca w nawie północnej, ze ściany północnej we wschodnim krańcu na obecne miejsce w zakrystii

Fot. 8. Cēsis. Płyta nagrobna Anny Pieniżkowej przed pracami konserwatorskimi, fot. Krzysztof Jurków, 2008

północnej na ścianę wschodnią. Powodem przeniesienia pomnika Nideckiego, jak również innych płyt nagrobnych, było stałe zawilgocenie posadzki kościoła i ścian spowodowane podsiąkaniem wód gruntowych. Stwierdzono również, że pomnik nagrobny był kilkakrotnie odnawiany. Podczas prac konserwatorskich, przeprowadzonych w 2008 roku, usunięto występujące na powierzchni wtórne warstwy farby, zaprawę wapienno-piaskową, gipsową oraz częściowo zaprawę cementowo-piaskową. Wykonano niezbędne, niewielkie rekonstrukcje, wykonano unifikację kolorystyczną, nagrobek zabezpieczono i zaimpregnowano¹⁸.

Podczas pobytu w Cēsis polscy konserwatorzy opracowali także ekspertyzy dotyczące stanu zachowania dwóch płyt: poświęconej bp. wendeńskiemu Otto Schenkingowi¹⁹ oraz nagrobnej, upamiętniającej Annę z Wrzosowic, córkę Jana, tenutariusza krzepickiego, od 1586 żonę Prokopa Pieniżka z Krużlowej (zm. 1589), rycerza jerozolimskiego, rotmistrza husarskiego, starosty wendeńskiego, z nadania Zygmunta III dożywotniego dzierżawcy Wenden²⁰. Konserwacja zabytkowej płyty Anny Pieniżkowej została przeprowadzona w 2011 roku z funduszy Departamentu Dziedzictwa Kulturowego.

¹⁸ Wykonawcy prac: Krzysztof Jurków, Bartosz Markowski, Aleksandra Trochimowicz. Pełna dokumentacja prac konserwatorskich znajduje się w archiwum Departamentu Dziedzictwa Kulturowego MKiDN. Prace prowadzono za zgodą łotewskiej Państwowej Inspekcji Ochrony Zabytków Kultury (Valsts kultūras pieminekļu aizsardzības inspekcija).

¹⁹ Otto Schenking (ur. 1554, zm. 1637 w Sulejowie) – biskup wendeński od 1590 roku z nadania Zygmunta III Wazy; komendantariusz opactwa cystersów w Sulejowie oraz klasztoru norbertanów w Witowie (od 1613 roku). Wygnany z Inflant w 1625 roku w wyniku działań wojny trzydziestoletniej, osiadł w opactwie sulejowskim; por. B. Kumor, *Schenking Otto (1554–1637)*, [w:] *PSB*, t. XXXV, s. 447–450.

²⁰ H. Kowalska, *Pieniżek Prokop (zm. 1589)*, [w:] *PSB*, t. XXVI, s. 106–108.

Fot. 9. Fotografia ściany południowej karceru zamieszczona w wydawnictwie Politechniki Ryskiej, *Universitas*, nr 13; 15.10.1938 r.

Kolejny projekt konserwatorski, w którego realizację zaangażowało się Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego, dotyczy obiektu, który jest niezwykle ciekawym świadkiem życia studenckiego na Politechnice w Rydze.

Uczelnia ta wniosła ogromny wkład w kształcenie polskiej inteligencji technicznej. Na przełomie XIX i XX wieku liczba kształcących się tutaj osób

Fot. 10-13. Dawny karcer Politechniki Ryskiej. Fragmenty inskrypcji i rysunków, fot. Dorota Janiszewska-Jakubiak, 2010

Fot. 14. Politechnika Ryska, fot. archiwalna, pocz. XX wieku (obecnie najstarszy gmach Uniwersytetu łotewskiego w Rydze). http://commons.wikimedia.org/wiki/File:Riga_polytechnikum_university_of_latvia.jpg

narodowości polskiej sięgała nawet trzydziestu procent ogółu studentów²¹. Polscy studenci odgrywali ważną i widoczną rolę w życiu uczelni. Szczególnie podkreślić należy działalność i znaczenie polskich korporacji akademickich – Arkonii i Welecji, założonych na Politechnice Ryskiej.

Wśród absolwentów *Alma Mater Rigensis* znaleźli się m.in. generał Władysław Anders, profesor chemii i prezydent RP Ignacy Mościcki, premier Marian Zyndram-Kościałkowski a także Józef Mikułowski-Pomorski – dwukrotny minister Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego i rektor Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Edmund Załęski – rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, Czesław Skotnicki i Jan Zawadzki – rektorzy Politechniki Warszawskiej, biskup ryski a później gdański Edward O'Rourke, matematyk i wynalazca Bruno Abdank-Abakanowicz, wielu uczonych, inżynierów, polityków i działaczy społecznych.

Bujne życie studentów nie zawsze było zgodne z regulaminem uczelni. W starym gmachu Politechniki Ryskiej, dziś zajmowanym przez Uniwersytet Łotewski, na ostatniej kondygnacji, znajduje się pomieszczenie, które w latach 1875–1903 służyło uczelni jako karcer dla studentów. Sam budynek, według projektu architekta Gustawa Hilbiga (1882–1883), został wzniesiony w latach 1866–1869. W późniejszym okresie były do niego dostawiane następne skrzydła, tworzące dziś najstarsze zabudowania Uniwersytetu.

Karcer jest niewielkim pomieszczeniem na planie wydłużonego prostokąta, doświetlonym dwoma małymi oknami. Ściany niemal w całości pokrywają

²¹ A. Janicki., *Studenci polscy na Politechnice Ryskiej w latach 1862–1918*, t. 1: *Rys historyczny*; t. 2: *Album Academicum Polonorum: aneks*, Gdańsk 2005.

inskrpcje, rysunki i malowidła. Większość sporządzona została przez polskich studentów i w języku polskim. Zachowane graffiti to często komentarze do odbywanej przez studenta kary. Jako element dekoracji pojawiają się również insygnia polskich korporacji akademickich – Arkonii i Welecci – korporacyjne monogramy (tzw. cyrkle), wstęgi w barwach korporacyjnych czy nawet korporacyjne zawołania, które nierzadko towarzyszą adnotacjom o mniej poważnej treści, jak np. rysunkom roznegliżowanych kobiet czy umieszczonym na szubienicach wyobrażeniom nie lubianych wykładowców²².

Graffiti wykonane zostały zwykłymi materiałami piśmiennymi – ołówkiem, kredkami, barwnymi tuszami. Część inskrypcji wyryto ostrym narzędziem. Napisy późniejsze, nie związane z historią karceru, wykonane są cyrylicą, na ogół długopisem lub flamastrem, niektóre zostały wydrapane.

Karcer dawnej Politechniki Ryskiej przetrwał do naszych czasów ale w latach 80. XX wieku pomieszczenie zostało zalane a część inskrypcji poważnie uszkodzona. Obecnie objęty jest opieką muzeum działającego przy Uniwersytecie Łotewskim. W 2008 roku, na wniosek Towarzystwa Tradycji Akademickiej, Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego uruchomiło środki na rozpoczęcie prac konserwatorskich w karcerze²³, których podjął się zespół polskich specjalistów pod kierunkiem dr Joanny Czernichowskiej z Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie i Pawła Baranowskiego.

Prace zakończono w 2011 roku. Karcer pozostanie częścią uczelnianego muzeum i będzie udostępniany zwiedzającym. Okazją do przybliżenia historii polskich studentów w Rydze oraz prezentacji efektów działań konserwatorów, którzy podjęli się ratowania karceru jako rzadkiej i cennej pamiątki życia studenckiego, będzie przypadająca w 2012 r. 150 rocznica powstania Politechniki Ryskiej.

Departament Dziedzictwa Kulturowego koordynuje również projekt pod nazwą „Ostbalticum”, którego celem jest odtworzenie, rozproszonych w wyniku II wojny światowej, muzealnych zbiorów archeologicznych z terenu

²² M. Laszczkowski, *Polskie inskrypcje w Rydze*, „Spotkania z Zabytkami” 11/2009, s. 28–29.

²³ Finansowanie projektu: w 2008 r., z funduszy Programu MKiDN „Dziedzictwo Kulturowe” Priorytet 3; w 2009 r. z funduszy Departamentu Dziedzictwa Kulturowego MKiDN; w 2010 r. z funduszy Programu MKiDN „Kultura polska za granicą” Priorytet 2 oraz Senatu RP; w 2011 r. przyznana została dotacja z programu Programu MKiDN „Dziedzictwo Kulturowe” Priorytet 4, która pozwoli na zakończenie projektu. Wszystkie prace koordynuje Towarzystwo Tradycji Akademickiej we współpracy z władzami Uniwersytetu Łotewskiego.

południowo-wschodniego wybrzeża Bałtyku, głównie z terenu ziem wchodzących obecnie w skład Państwa Polskiego. Ze względu na międzynarodowy zasięg przedsięwzięcia oraz jego dużą wartość poznawczą strona polska zawnioskowała o objęcie „Ostbalticum” patronatem Sekretarza Generalnego UNESCO. Projekt „Ostbalticum” składa się z czterech części.

Pierwsza z nich, obejmuje pracę zespołu dr Anny Bitner-Wróblewskiej nad opracowaniem archeologicznych ksiąg inwentarzowych dawnego Prussia-Museum z Królewca. Od czasu II wojny światowej księgi uchodziły za zaginionie. Zostały one odkopane w ruinach południowego skrzydła królewieckiego zamku w 1967 lub 1968 roku i trafiły do ówczesnego miejskiego muzeum krajoznawczego (obecnie Muzeum Historyczno-Artystyczne w Kaliningradzie). Z czasem niezbędna okazała się fachowa konserwacja kart inwentarza. Z inicjatywy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w 2007 r. konserwację przeprowadzili specjaliści z Archiwum Państwowego w Olsztynie. Owocem studiów nad inwentarzem z Królewca jest wydany w 2008 r. w języku polskim, niemieckim i rosyjskim katalog – I tom serii „Aestiorum Hereditas”. W skład zespołu dr Anny Bitner-Wróblewskiej, poza specjalistami z Polski, wchodzili także naukowcy z Niemiec i z Rosji²⁴.

Zespół pod kierownictwem dr. Tomasza Nowakiewicza pracował nad opublikowaniem archiwum Feliksa Jakobsona, wybitnego archeologa łotewskiego z okresu międzywojennego. Książka, wydana jako II tom serii „Aestiorum Hereditas”, prezentuje dorobek naukowy Jakobsona, a zwłaszcza jego przedwojenne badania w niezachowanych do dzisiaj zbiorach Prussia-Museum, na tle rozwoju archeologii Bałtów w latach 20. i 30. XX w. Publikacja, przygotowywana przez polsko-łotewski zespół autorów, ukazała się w 2011 roku²⁵.

Trzecią częścią projektu „Ostbalticum” będzie naukowe opracowanie, we współpracy z naukowcami litewskimi, rękopiśmiennego *Inwentarza archeologicznego guberni kowieńskiej z 1907 r.*, autorstwa Michała Eustachego Brensztejna.

²⁴ *Archeologiczne księgi inwentarzowe dawnego Prussia-Museum / Die archäologischen Inventarbücher aus dem ehemaligen Prussia-Museum / Археологические инвентарные книги бывшего музея, «Пруссия», Aestiorum hereditas I.*, red. A. Bitner-Wróblewska, Olsztyn 2008.

²⁵ *Archeologiczne dziedzictwo Prus Wschodnich w archiwum Feliksa Jakobsona / Das archäologische Vermächtnis Ostpreußens im Archiv des Felix Jakobson / Austrumprūsijas arheolģiskais mantojums Fēliksa Jākobsona arhīvā*, Aestiorum Hereditas, tom II, red. T. Nowakiewicz, Warszawa 2011.

Projekt „Ostbalticum” zakończy się wydaniem IV, ostatniego tomu „Aestiorum Hereditas”, który stanowić będzie podsumowanie prac prowadzonych w latach ubiegłych. Podjęta zostanie w nim próba konfrontacji dziedzictwa opisanego w ww. archiwaliach z zachowaną substancją zabytkową. Do przygotowania tego tomu zostaną ponownie zaproszeni partnerzy zaangażowani w realizację poprzednich etapów projektu.

Departament Dziedzictwa Kulturowego prowadzi również kompleksową rejestrację i dokumentację zabytków kultury polskiej i z Polską związanych (w tym cmentarzy i zabytków sepulkralnych), znajdujących się m.in. na terenie współczesnej Białorusi, Litwy, Łotwy, Mołdawii, Rosji, Ukrainy.

Na Łotwie prowadzona jest m.in. inwentaryzacja grobów polskich na cmentarzach: Komunalnym w Dyneburgu (łot. Daugavpils) i Św. Michała w Rydze. Prace te, finansowane ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, wykonywane są przez studentów i pracowników naukowych Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach. Akcja inwentaryzacyjna zabytków sepulkralnych na terenie dawnych Inflant Polskich, bezpośrednio koordynowana przez Departament Dziedzictwa Kulturowego, objęła cmentarze w regionach: Preiļi, Daugavpils, Rēzekne, Krāslava. Prace będą kontynuowane²⁶.

Pozyskiwane i opracowywane są również materiały dotyczące cmentarzy przykościelnych, dworów, pałaców i obiektów sakralnych (m.in. Agłona, Krasław, Kombul, Borówka, Przydrujsk, Indryca, Bukmujża, Aula, Osuń, Dagda, Skajsta, Landskorona, Pustyń, Dyneburg, Liksna, Nidzgal, Prele, Birżagol, Rybiniszki, Ruszona, Lucyń, Posiń, Rzeżyca, Kownata, Drycany, Taunagi, Wielony, Dłużniewo). Prace inwentaryzacyjne będą nadal prowadzone przez pracowników Departamentu Dziedzictwa Kulturowego we współpracy z naukowcami z Politechniki Świętokrzyskiej w Kielcach, Instytutu Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy i Uniwersytetu w Białymstoku a także Towarzystwem Tradycji Akademickiej.

Należy podkreślić, że celem inicjatyw podejmowanych przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego jest również efektywne upowszechnianie wiedzy o polskiej spuściźnie kulturowej, a w szczególności włączenie jej do świadomości społeczeństw krajów-sukcesorów dawnej Rzeczypospolitej.

Podstawową formą propagowania przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego wiedzy na temat polskiej spuścizny kulturowej poza

²⁶ Dokumentacja prac inwentaryzacyjnych znajduje się w archiwum Departamentu Dziedzictwa Kulturowego MKiDN.

Fot. 15. Cmentarz Św. Michała w Rydze. Fragment nagrobka Koci i Lali Szykshnisówien (1903 i 1904–1909), fot. Dorota Janiszewska-Jakubiak, 2010

granicami Kraju pozostają wydawnictwa. Poczynając od 1995 r., wyniki prowadzonych prac inwentaryzacyjnych i dokumentacyjnych są publikowane w seriach wydawniczych: „Wspólne Dziedzictwo”, „Materiały i Dokumenty” oraz „Poza Krajem” (pierwotnie: „Informatory o Zbiorach Polskich za Granicą”). Ze środków Ministerstwa dofinansowano również szereg wystaw i publikacji dotyczących problematyki ochrony i rewaloryzacji tzw. „wspólnego dziedzictwa kulturowego”.

Materiały dokumentacyjne wytworzone bądź pozyskane z inicjatywy Ministra są udostępniane publicznie osobom zainteresowanym. Wykorzystują je naukowcy, studenci i dziennikarze zajmujący się szeroko pojmowaną problematyką ochrony spuścizny kulturowej poza granicami Polski czy dziedzictwa rozproszonego. Ważnymi wydarzeniami w sferze popularyzacji są konferencje i sesje naukowe organizowane przez Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy w Białymstoku we współpracy z Departamentem Dziedzictwa Kulturowego, w których uczestniczą m.in. naukowcy łotewscy. Spotkania te stanowią jedno z głównych źródeł wymiany informacji na temat stanu badań, jak również formę integracji środowisk badawczych Europy Środkowej i Wschodniej²⁷.

²⁷ Przykładem są międzynarodowe konferencje organizowane przez Instytut Badań nad Dziedzictwem Kulturowym Europy z siedzibą w Białymstoku: *Stan badań nad wielokulturo-*

Fot. 16. Cmentarz Św. Michała w Rydze. Kaplica grobova Puzynów, fot. Doro-ta Janiszewska-Jakubiak, 2010

Istotnym ogniwem współpracy Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego z partnerami z krajów Europy Środkowo-Wschodniej jest również finansowy i merytoryczny udział w cieszących się rosnącą renomą specjalistycznych szkoleniach z zakresu szeroko traktowanej ochrony wspólnego dziedzictwa, w których uczestniczą obywatele m.in. Armenii, Białorusi, Litwy, Łotwy, Mołdawii, Rosji i Ukrainy. Przykładem polsko-białoruskie przedsięwzięcie pod nazwą *Międzynarodowa Podyplomowa Szkoła Letnia „Akademia Nieświeńska”*, które, ze strony polskiej współorganizuje Narodowy Instytut Dziedzictwa – www.nid.pl).

wym dziedzictwem dawnej Rzeczypospolitej (1–3 X 2009, Białystok) czy *Dawne Inflanty Polskie: dziedzictwo i historia. Stan badań* (18–19 XI 2010, Kraków).

Program stypendialny Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego *Gau-de Polonia* – prowadzony przez Narodowe Centrum Kultury – skierowany jest do środowisk twórczych: plastyków, literatów, tłumaczy z języka polskiego, muzyków, filmowców, krytyków sztuki i literatury, specjalistów zajmujących się ochroną zabytków, muzealników z krajów Europy Środkowowschodniej, w tym także w dużej mierze do osób o polskim rodowodzie. Półroczne stypendium ma umożliwić poznanie kultury polskiej oraz doskonalenie warsztatu twórczego pod opieką uznanych twórców oraz instytucji w największych i najważniejszych ośrodkach kultury polskiej (www.nck.pl).

Thesaurus Poloniae to trzymiesięczny program stypendialny Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polski realizowany przez Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie. *Thesaurus Poloniae* adresowany jest do osób prowadzących badania poświęcone kulturze, historii oraz wielokulturowemu dziedzictwu Rzeczypospolitej, dawnej i współczesnej, oraz szeroko rozumianej Europie Środkowej. Do udziału w programie zaproszone są zarówno osoby zajmujące się praktycznym wymiarem zarządzania i ochrony dziedzictwa kulturowego, jak i teoretycznymi badaniami z zakresu dziedzictwa, historii, socjologii, etnografii, antropologii. *Thesaurus Poloniae* realizowany jest w dwóch kategoriach. Pierwsza to Program Senior adresowany do profesorów i starszych wykładowców akademickich. Druga – Program Junior adresowany do doktorów i doktorantów (www.mck.krakow.pl).

Realizację polityki Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sferze ochrony polskiego dziedzictwa kulturowego poza Krajem ułatwia współpraca z Ministerstwem Spraw Zagranicznych (zwłaszcza z polskimi placówkami dyplomatycznymi i konsularnymi) oraz związkami wyznaniowymi, instytucjami kultury, uczelniami wyższymi czy całym szeregiem organizacji pozarządowych. Dzięki partnerom społecznym możliwe jest pełniejsze rozpoznanie potrzeb w zakresie rewaloryzacji polskiego dziedzictwa kulturowego i objęcie pomocą większej liczby zabytków. Nowe możliwości pozyskiwania środków finansowych, przeznaczonych na projekty związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, pozwalają żywić nadzieję, iż prace, rozpoczęte na początku lat dziewięćdziesiątych XX w., będą kontynuowane.